

Klodt van de Heiligen Geest.

Hoe turf vanuit Bakel, Deurne e.o. bij de armen in Helmond terecht kwam

Theo Meulendijks

Turf oftewel klot was lang de meest gebruikte brandstof in de Lage Landen. Toch is over het dagelijks gebruik, transport e.d. niet zoveel bekend. Voor dit onderzoek heb ik de Tafel van de Heiligen Geest van Helmond van 23 oktober 1693 tot 24 november 1697, samen met de hoofdgeldlijsten 1694, 1695, 1696 en 1697, onderzocht. Voor het verwarmen van de ruimtes alsmede voor het koken van eten was warmte nodig. De Heiligen Geest zorgde voor de stookmiddelen van de armen, die diverse onderkomens hadden: zij woonden in huizen, kamers, hutjes en schuren. Andere personen die niet arm waren gebruikten waarschijnlijk veel meer turf. Maar hun consumptie aan brandstof is onbekend, die van de armen (zo'n 10% van de bevolking gemiddeld) wel. De turf in Helmond kwam grotendeels van buitenaf, voor de aanvoer waren klotkarren in gebruik. Gemiddeld zitten er 500 turven op een kar. De turven werden in de regel per kar gekocht en geleverd. Zo kocht de Tafel van de Heiligen Geest op 14 januari 1694 800 turven voor de prijs van 2 gulden en 4 stuivers.ⁱ

Jaarverslagen

De hoofdgeldlijsten bevatten een jaarlijkse lijst van armen, ofwel posten die dus bedeed werden. Zo bevat de lijst van 1694 130 armen posten. Deze 130 bedeedden kregen in het totaal 28 karren klodt, kosten 28 gulden 27 stuivers. Verder is vermeld dat 945 personen die niet arm waren 204 karren klodt kochten, omgerekend naar vernoemde 10%. Totaal worden in de hoofdgeldlijsten van 1694, megerekend geboren, ingekomen en vertrokken en overleden personen, 2732 inwoners vermeld. In 1695 telde de hoofdgeldlijsten 107 armen posten en die kregen 22 karren klodt, kosten 22 gulden 2 stuivers en 8 penningen. De vermelde 466 personen die meer geld bezaten kochten 96 karren klodt. In 1697 zien we 96 armenposten bedeed met 47 karren klodt, kosten 34 gulden 19 stuivers. De rijkere 505 posten kopen dan 247 karren klodt berekend naar aantal personen die niet arm waren.

Over het vervoer is amper iets bekend.

In een beroepenlijst uit 1665 komt voerman 7 maal voor naast een enkele wagemans.ⁱⁱ De enig bekende naam van een klodt vervoerder uit deze periode is de vrouw van Adriaen de voerman.ⁱⁱⁱ Uit een verzoek van Deurne, Asten, Bakel en Someren aan de Staten Generaal blijkt dat hun inwoners hun turf ook naar de markt in Helmond brengen om die daar te verkopen. Ze moeten daarvoor klotgeld en weggeld betalen, samen 2 stuivers en 4 penningen, terwijl een kar turf maar 9 tot 12 stuivers opbrengt. Omdat zij hun "klot of peel turff" meestal met maar een paard zonder hoefijzers of met een os voor een kar met onbeslagen raderen (zonder ijzeren banden om de wielen) naar de markt brengen, vragen zij verlaging van dat klotgeld.^{iv}

Het weer 1693-1697

De opbrengst van de turfvelen was mede afhankelijk van de weersomstandigheden die het steken, drogen en vervoer beïnvloeden. Uit de literatuur over het weer in Nederland en de omliggende landen weten we dat in de onderzochte periode 1694 koud startte, met een hele vriesmaand in januari en pas dooi na 9 februari. De septembermaand is uitzonderlijk mooi. Op 11 februari 1695 melden de hoevenaars schade als gevolg van de hagelslag.^v Het jaar eindigt met zwaar winterweer, van 28 december tot 10 februari. In 1696 is er op 7 en 9 april nog, als verrassing, ijzel en sneeuw, later gevolgd door een witte kerst. De winter van begin 1697 beperkte zich tot een vorstperiode van 19 tot 29 januari.^{vi}

De inkomsten

Hoe kwam de Tafel van de Heiligen Geest aan guldens, stuivers en penningen.? Deze instelling had in de loop der tijden diverse eigendommen verworven, door koop en als schenking. Door verhuur van hoeven, huizen en land verkreeg men een belangrijk deel van de inkomsten. Zo moesten de telers van de landerijen met boekweit en rogge een last betalen aan de Heiligen Geest. En verder werd geld opgehaald met de armenbussen. Van de vergaderingen werden de notulen goed bijgehouden. Het bestuur ofwel de provisoren van de armentafel van Helmond overlegden heel wat, zo is in de notulen van 1806 te lezen: *is na deliberatie goedgevonden en verstaan de fungerende armenmeester van deze gemeente Hendrikus Peter Bogaers te gelasten en orderen bij deze om de armenbussen waar mede alhier met voorkennis en permissie van de provisoren, voor de armen en noodlijdende personen, collectes worden gedaan, volgens de permissie biljetten die aan hem daar toe door of van wegens provisoren voornoemd zullen worden bezorgd, behoorlijk gesloten, aan degenen die dezelfde collecteur zullen komen te doen uit te geven en de sleutels daar van onder toezicht te houden, voorts na de gedane collecte de zelfde bussen te openen, de gecollecteerde penningen na te zien en te tellen van 't montant (totale som) van dien aantekening te houden en dezelfde vervolgens aan degene voor wie die zijn gecollecteerd*

te bezorgen. En zal extract deze aan voornoemde Hendrikus Peter Bogaers worden uitgereikt om zich daar na te reguleren, en tot dien mede aan hem worden overgegeven aan de armen bussen met de sleutel van dien.^{vii}

De armenbussen gingen lang mee, de Tafel was zuinig. In 1709 werden twee nieuwe bussen aangeschaft: op 9 augustus betaalde men voor het laten maken van 2 bussen de som van 16 stuivers.^{viii} In 1765 werden nieuwe bussen aangeschaft. Zo is te lezen: *Den rendant* (Rentmeester, een persoon die de finacieële zaken van een ander beheert) heeft betaald aan A. Sluijers 11 gulden en 8 stuivers wegens leverantie van tien koperen armen bussen, om in de herbergen op te hangen.^{ix} In 1801 ontving smid Mathijs Cornelis Scheepers voor arbeidsloon en ijzerwerk voor vier kluisters (sloten) op de armenbussen te maken 1 gulden 4 stuivers.^x En de Tafel betaalde aan Peter van Brussel voor repareren aan de armenbussen 13 stuivers. Dielis Sanders kreeg voor maken van slotjes op de armen bussen 1 gulden 10 stuivers.^{xi} Hoe vrijgevig waren de Helmondse ingezetenen, wat waren de opbrengsten van deze bussen?. *Ontvangen uit de armen van de ophaal van armen bussen in de jaren 1705-1709 de somme van 712 gulden 6 stuivers en 12 penningen.* Dat betekent een jaargemiddelde van ruim zeventig gulden. Blijkbaar waren er ook mindere jaren. Zo is er een melding uit 1771 en 1772 (de bussen werden jaarlijks in november gelicht en geleege):

Den Heiligen Geest heeft met de heer Drossaart de armenbussen geligt in de herbergen alhier opgehangen op 17 november 1771 opbrengst is, 3 gulden 1 stuiver 12 penningen.^{xiii} En uit selve bussen op den 5 november 1772 de somme van 5 gulden 18 stuivers 12 penningen. Voor de daarop volgende jaren meldt de Heiligen Geest: heeft gedurende de jaren van zijn bediening uit de armen bussen in de herbergen alhier opgehangen ontvangen de somme 18 gulden 13 stuivers.

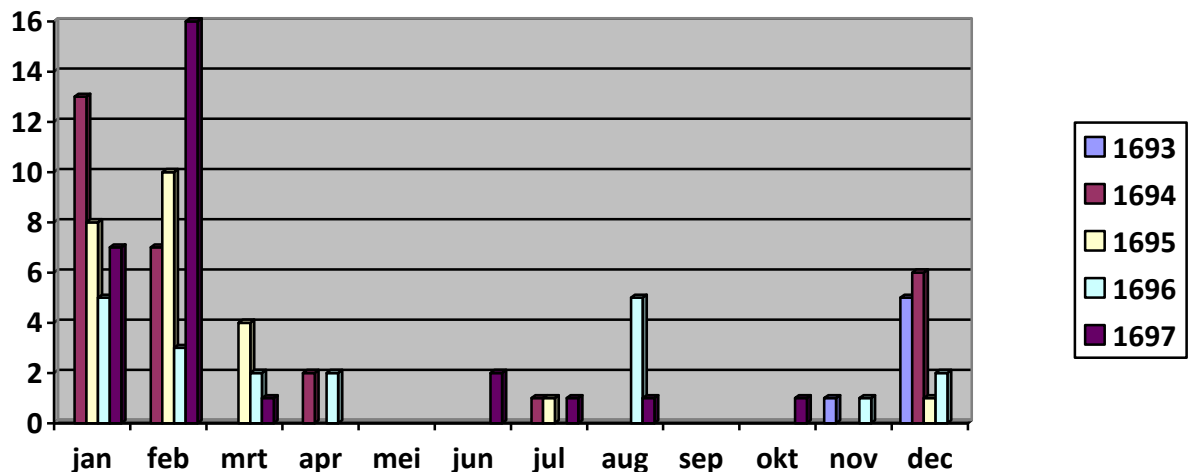
Het geld werd vooral besteed aan onderstand in natura. Zo ontvingen de armen en passanten naast bedeling van turf vanuit de Tafel 'blocken' (klompen), en kleren waaronder hemden en paren mouwen, en schoenen. Verder levensmiddelen als brood, wijn, bier en daarnaast bijzondere bijstand in de vorm van kannen kraambier en betaling van ziekte- en dokterskosten.

Waar werd de turf gewonnen?

Turf was in Helmond en omgeving volop voorhanden. Maar de turfvelen in Helmond zelf waren eind 18^e eeuw al uitgeput. Dat gold niet voor de naaste omgeving. Zo vond in Mierlo in 1894 onder leiding van burgemeester Panken een openbare verkoop plaats van de gestoken en ongestoken moerturf in het Groot Goor, zoals de Groene Gemeente ook wel werd genoemd.^{xiv} In Helmond wordt in het jaar 1741 nog turf gestoken op de eigendommen van de vrouwen Isabella de Gijsselen en Margarita Johanna Huijgens; deze verkopen een partij turf gelegen op de Lauwert alhier (de huidige de Braak kadaster B275 ca. waar nu de voetbalvelden liggen van Helmondia naast het verdwenen Lauwert straatje).^{xv} Deurne was toen al een centrum van de turfwinning. Vanuit hier verkoopt men aan Bakel, Asten, Someren, Eindhoven en Helmond. Daar komen dan wel transportkosten bij. Helmond moet per kar turf 1 stuiver 8 penningen betalen, Eindhoven betaald 1 stuiver. Daarbovenop moet nog weggelt betaald worden: Helmond 12 penningen, Eindhoven 1 stuiver (=16 penningen).^{xvi} In welke hoeveelheden en voor welke bedragen het 'bruine goud' vóór de 19^e eeuw is uitgegraven en uitgeven is onbekend, maar het moet veel geweest zijn. De consumptie van een enkele afnemer, het kasteel te Helmond, bijvoorbeeld was groot. Marten Vrensen te Liessel (gedoopt te Asten 16-02-1676), leverde aan de heer van Helmond in de periode 22-12-1716 en 15-05-1717 voor 85 gulden en 10 stuivers turf (circa 60 karren in zo'n half jaar).^{xvii} Drie naburige plaatsen beschikten over eigen turfvelen op het grondgebied van Bakel. Op 1 maart 1326 verkocht Hertog Jan van Brabant de Bakelse Peel aan de lieden van Bakel en Aarle. Op 1 juni van datzelfde jaar verkochten Bakel en Aarle het medegebruik van de Bakelse Peel aan die van Helmond en Beek. Er werden palen geplaatst om de grenzen aan te geven met de buurgemeenten Deurne, Gemert, Oploo en Venray. De houten palen verrotten op den duur. Als er dan niet direct nieuwe geplaatst werden, vervaagden de grenzen, wat aanleiding was voor veel grensgeschillen. In 1834 werd een acte van overeenkomst vastgesteld door Gedeputeerden Staten die bepaalden dat aan de gemeente Bakel de helft van het eigendomsrecht werd toegewezen, Helmond een vierde en Beek en Aarle ieder een achtste part.^{xviii} Deze turfvelen in Bakel waren nog tientallen jaren in gebruik.

Het gebruik

De turf werd vooral gebruikt om woningen en andere ruimten waar mensen waren te verwarmen. Het was rond 1800 het algemene stookmiddel. In 1811 kregen de onderwijzers van de gemeente Mierlo opdracht om een oud gebruik weer nieuw leven in te blazen, namelijk dat iedere leerling een turf mee diende te brengen om de school te verwarmen.^{xix} Toch vinden we her en der in de historische melding van andere stookmiddelen, vooral in deftigere omgeving. In 1480 gebruikten de adellijke nonnen op het klooster van Binderen al steenkolen voor de verwarming van het koor in de winter. De kamer van de abdis kwam daarvoor niet in aanmerking.^{xx} Op het kasteel werd vooral hout gestookt, maar voor de eigen brouwerij werd wel turf gebruikt net als op de steenoven in het Park nu de Warande genaamd.

Het aantal karren met klodt voor armen dat in Helmond aangevoerd werd, 1693-1697, naar maand

ⁱ RHCE15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4509, folio 263v.

ⁱⁱ RHCE 12001, Archief gemeentebestuur Helmond, 1300-1810, inv.nr. 1342.

ⁱⁱⁱ RHCE 15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4509, folio 415v.

^{iv} Archief Gemeentebestuur Deurne 1379-1810 (collectienummer 13181, Inventarisnummer 110)

^v RHCE, 15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4509, folio 343v, 11-02-1695.

^{vi} J. Buisman Duizend jaar weer, wind en water inde Lage Lande, deel 5, 1675-1750.

^{vii} RHCE, 15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4529, folio 177, 13-01-1806.

^{viii} RHCE, 15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4512, folio 151v 09-08-1705.

^{ix} RHCE, 15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4530, folio 55, 1765-1769.

^x RHCE, 15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4538, folio 20v, 1801.

^{xi} RHCE, 15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4538, folio 22, 1801.

^{xii} RHCE, 15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4513, folio 125, 20-12-1709.

^{xiii} RHCE, 15448, Archief Tafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4531, folio 30v en 31.

^{xiv} RHCE, 13139, Archief gemeentebestuur Mierlo, 1812-1932, inv. nr. 249.

^{xv} RHCE, 15240, Archief Schepenbank Helmond, 1396-1810, inv.nr. 3960, 06-01-1741.

^{xvi} RHCE, 13181, Archief Gemeentebestuur Deurne, 1379-1810, inv.nr. 1411, 11-04-1725.

^{xvii} RHCE, 12063, Archief Heerlijkheid Helmond, 1300-1781, 23-10-1717.

^{xviii} Sjang Hoeymakers, Houtvesterij De Peel, bijdragen tot de geschiedenis van Gemert/ 12.

^{xix} BHIC 17, Archief Provinciaal Bestuur Noord-Brabant, 1814-1920, inv. 12167, Bijlagen, 1814 november-december.

^{xx} Bossche Protocollen R1249 folio 382v, 04-08-1480.